

BAUMGARTEN ÉS HASE.

Szokásban volt az őshajdankori egyiptomiaknál, hogy halottaik fölött, mielőtt azokat az anyaföldnek átadták volna, itélő beszédet tartsanak. Ennek nyomai láthatók a mi temetési szertartásainkban. A protestáns — mondjuk keresztény — hit és lelkiismereti szabadság e két hatalmas munkása, védője elhunytá alkalmával is gyászba öltözött az elismerés, visszatekintett mindkettőnek áldásteljes életére, s látva a kivívott érdemek bámulatra gerjesztő sorozatát, a soha el nem évülő emlékezet balzsamával illette már élettelen személyöket, ekkép biztosítva őket a halhatatlanság és örök élet felől. A szabad gondolkozás hiveinek szívében ők örökké élni fognak.

E sorok írója, midőn róluk némi ismertetést szándékszik közleni, reméli, hogy ez által kedves szolgálatot tesz mindazoknak, kik a felvilágosultság bajnokai iránt érdeklődnek, s egyuttal — bár kissé elkésve — lerója e nagy férfiak iránt a tisztelet adóját.

Baumgarten Mihály 1812. mártius 25-én született Haseldorfban (Holstein); már a szülői házban is a kegyesség áldott szeleme kísérte s így kora ifjúságától utolsó lehelletéig csak erősödött az a meggyőződése, hogy hitbuzgósága, lelkének Istennel való közössége rá nézve e világon a legdrágább kincs. Hova-tovább, annál világosabban került mindent és küzdött mindaz ellen, a mi valamikép az ő lelkének az atyával való gyermeki közösségét megzavarhatta vagy megsemmisíthette volna. Mély, tiszta, vallásos benső élettel törekedett az igazságra; ez volt mindvégig Baumgarten alapjelleme, ez adott neki elég erőt nemes feladatai teljesítésében.

Különben, mint theologus, előbb Hengstenberg tanítványa volt. Ennek befolyása alatt készült műve a „pásztori levelekről“ és az „apostoli cselekedetekről“ (Apostelgeschichte; Braunschweig, 1851.), mi által célja volt megmenteni ez iratok apostoli eredetiségét, hitelességét. Később azonban, minthogy Hoffman biblia magyarázata iránt több hajlandóságot érezett magában, hozzá csatlakozott.

1848-ban, Michaelisi (Schlezwig) lelkész korában írta „12 Thesen über Gegenwart und Zukunft der Kirche“ cz. művét, mely igen kecsgetető biztosítás volt további működésére. Már e művét is mély, s egyszersmind szabad vallásos szellem lengi át, mely szabad szellem önkényt felülemelte őt lelkésztársai közönyösségén, s benne folyton munkálva, honfiai lelkesülésében is nyilvánult. Az elméletet a gyakorlat nélkül majdnem semmisnek nyilvánítá s e meggyőződéséhez

híven nagy hajlamot is mutatott az egyházi élet tisztítása, átalakítása iránt. Erre bő alkalom kínálkozott abban a kedvező körülményben, hogy miután a dánok lelkészi állásából fegyverhatalommal elűzték, a rostocki (Mecklenburg) theologiai karba léphetett, 1850-ben. Itt aztán már kötelessége, de egyszersmind joga is volt kitűzött reformátori céljai érdekében minden lehetőt megkísérteni, s életveszélyes küzdelmek árán bár, végrehajtani. Mindezek s különösen rajongó próféta szelleme, — a mint azt dr. Schwartz Károly teljes igazsággal mondja — méltóvá tették őt az „új Luther“ nevezetre. Hiszen theologijának szegletköve, reform-céljainak alap gondolata Luthernek eme tétele volt: „A keresztény ember szabad ura minden dolognak.“

Luther és mellette Schleiermacher életének és iratainak tanulmányozása kedvencz foglalkozása volt, s kiváltkép ezeknek a tanaira alapította theologiját. Minthogy pedig ilyenformán egészen önnálló vallásos meggyőződésre jutott, összeütközésbe jött Mecklenburgban a Kliefoth törekvései folytán uralomra emelt lutheránus vallásfelekezeti iránynyal; jóllehet csak kis mértékben tért el a szigorú lutherismustól, mégis Kliefoth erőszakoskodása következtében kárhóztatták Baumgarten irányát. 1854-ben megjelent „Zachariás éji látományai“ című műve is a reformátori szellem kétségtelen bélyegét viseli magán, melyben igen csodálatosan tesz vonatkozásokat párhuzamban az ó-szövetséggel, illetéktelen, oda nem tartozó dolgok mellett különösen az egyház megromlott állapotára.

Látva ezt és különösen akadémiái tevékenységét, kartársai és a papság — az irigység és felekezeti szűkkeblőség — kezet fogván megbuktatására, felzudultak ellene; kivált midőn 1856-ban a parchimi lelkész-értekezlet gyűlésén a „vasárnap megszentelése“ kérdésében oly szabadon nyilatkozott. A minden oldalról fenyegető leselkedés, ármánykodás azonban nem hogy csüggesztőleg hatott volna nyugodt kedélyére, sőt készte őt a további lankadatlan munkálkodásra szent célja érdekében, mely a megdermedt államegyház felrázására, s a még sérteletlen ifju nemzedék új életre ébresztésére irányult.

Ily körülmények között nem volt éppen indokolatlan a félelem, hogy Baumgartennek a theologiai tanulók és tudósok közt követői, pártolói akadnak. S egyedül ennek lehet tulajdonítani azt a hallatlan, igazságtalan eljárást, minek folytán ő a rostocki consistorium véleményére, a nélkül, hogy önvédelmét meghallgatták, vagy a többi theologiai karokat megkérdezték volna, hivatalától meg lett fosztva, fizetése meghagyásával. Ezt az igazságtalanságot, mely az ő jó hírét-nevét sárral keverte bé, Baumgarten harmincz éven keresztül tűrte; a maga részéről nem viszonozta. A munkaterről vissza nem vonult, bár sajtóvétség miatt többször üldöztetést kelle szenvednie.

Voltak védelmezői is: Schenkel, Studt, de különösen Luthardt: utóbbi kimutatta, hogy Baumgarten theologiját hamisan itélték meg. eretneksége pusztá ráfogás, s alig gyanuba hozható tételeit irigység és ellenszenv által indítatva vizsgálták, magyarázták, mi ellen mind a tudomány, mind az egyház érdeke felemeli szavát.

Baumgartennek időközben és utóbb megjelent „Nathanael und Jona“, „Prot. Warnung und Lehre“, „Eine kirchliche Krisis in Mecklenburg“, „Die Geschichte Jesu“, „Schleiermacher als Theolog“, „Anti Kliefoth“, „Lutherus redivivus“ stb. czimü műveit tekinteten kívül hagyva, főmunkája a Pentateuchus „Kommentárja“ az, melyből kitetszik, hogy theologiai hitnézeteiben sok homályosság uralkodik.

Ő a megromlás főokát abban találta, hogy a *vallási a politikai*val hamisan szövetkezett. Ki akarta egyeztetni a kereszténységet a népelettel, meg akarta szüntetni az igaz hit hirdetői és a nép között ásitó határtalan ürt, szemei előtt „a minden külső kényszert visszautasító evangéliumi szabadság és egy német népegyház alakításának eszméje“ lebegett, s midőn 1874-ben a német birodalmi gyűlés tagja lett, e megbízatását is csak úgy tekintette, mint szent köteleztetést arra nézve, hogy népét és hazáját oltalmazza a szenteskedő németellenes és a szabadságra veszélyes jézsuitaság, valamint a nihilismus vakmerő istentelensége ellenében.

Baumgarten a protestantismus hitbuzgó apostola, igen erélyes védője maradt annak egészen 1889. július 21-én Rostockban; bekövetkezett haláláig.

Hase Károly Ágost 1800-ban született Steinbachban protestáns lelkész-család sarjadéka. Miután középiskoláit Altenburgban nagy gonddal elvégezte, felsőbb tanulmányait — theológiát és philosophiát — különböző hires egyetemeken, mint a tübingai és lipcsei, folytatá. Már 24 éves korában, tehát 1824-ben megjelent egy irata ily czimvel: „Az öreg lelkész testamentoma“, melyben a Schelling bölcsészetéért szerföltt rajong; ez szolgáltattott okot arra, hogy őt Schelling követői közé sorozzák. 1829-ben Lipcsébe a bölcsészeti tanszékre hívták meg, honnan rövid működés után eltávozván, mint-hogy magában a legkülönfélébb adományokat egyesítette, a jénai egyetemen a theologia tanára lett. Fichte, Schelling és Hegel óta nem volt nagyobb név, a melyet Jéna magáénak nevezhetett, mint a Haseé. Mig azonban előbbieik csak kevés ideig tartoztak az egyetemhez, Hase 30 éves korától kezdve egészen jelen évjanuár 4-ig, a midőn a 90 éves agg fáradt, az öregségtől hajlott fejét örök nyugalomra helyezte, ahhoz mindvégig hű maradt. Benne egy gazdagon megáldott élet szünt meg, rendes emberi mértéken túlgazdag években, gazdag szerencsében háza és hivatása körül, gazdag a tudomány sikereiben, tiszteletben és dicsőségben, gazdag szelleme tündöklésében és művészi izlésben, mely minden beszédét és iratát, sőt egész életét egy műremekké varázsolta, gazdag végül szeretetben és hűségben. Csakis ezek segítségével juthatott abba a helyzetbe, hogy szavai és iratai által kivívhatta az új „praeceptor Germaniae“ nevet.

1825-ben jelent meg „Ev. Dogmatik“, kevéssel ezután „Gnosis“ czimü műve; mindkettőben saját theologiai alapelvei vannak fejtegetve. Ugyanily irányu műve 1829-ből a „Hutterus redivivus“. Csakhogy

Hasenak a történet iránti különös hajlamánál fogva, theológiája történeti, dogmatikája inkább dogmák története. Különben dogmatikájának főelve az ember relativ szabadsága volt. Háromságtana erkölcsi maradt. Az erkölcsi jellemet az ember vallás-erkölcsi szabadságában találja fel, mely tétel a rationalismusként ostromolhatlan bástyáját képezi. Ennek az elvnek világos kifejtésében és abban, hogy az, t. i. a rationalismus általa sokat nyert tudományra, művészetre és bölcsészetre nézve, Hasenak igen nagy érdeme van.

Ő maga ugyan rationalis theologus volt — mit mutat 1829-ben megjelent „Leben Jesu“ című műve, melyben Krisztust úgy fogja föl, mint eszményi embert, mint az emberiség tökélyre jutását vallási téren, sőt mint olyant, ki tévedésnek lehetett s volt kitéve — de éles különbséget tett saját eszményi elve és az újabb speculatio között; a mint látható ez „Theologiai vita-iratok“ (1834) című művéből, mely őt Röhrrel szemben folytatott harczából győzelmesen kijutni segítette. E győzelem által a rationalis theologia Németországon új, tudományos alapot nyert, melyen tovább és tovább építve, sikerült Hasenak megsemmisíteni a régi, tudományellenes rationalismust. Ez az ugynevezett dogmatikai rationalismus ugyanis, mely minden észellenest a papok csalásának, szemfényvesztésének tartott, s az érzelem jogát felette megszorította, száraz okoskodásai által a vallásos élet bensőségének ellaposítására volt. Azonban már e száz év hajnalán igyekezett a kor miveltsége háttérbe szorítani a rationalismus eme formáját. Nem tartották és nem is tarthatták czélszerűnek a mult lenézését, kevély elítélését; hanem a mult és forrásai tanulmányozásába mélyedtek, hogy a szokásokat és törvényeket önmagukból értsék meg.

Hase volt e történeti iskolának legbuzgóbb munkása. Ő páratlan érzékkel, mély kegyelettel hatolt be a multba és annak szellemébe, s ennek nyomán létrejött gondolatai és bizonyítékai általános bámulatot és zavart idéztek elő. Szerinte az evangelium egyszerűségével a világbölcsesség pompája nem vetekedhetik. Mindemellett is nem akart ő éppen mindent bebizonyítani, mert igazságszeretete nagyobb volt művészi rajongásánál.

Később rendre-rendre megjelent „Vom Justizmorden“, „Neue Propheten“, „Franz von Assisi“, „Caterina von Siena“, stb. című művein kívül az 1863-ban megjelent „Protestans Polemica“ mellett — melyben beleélve magát a korviszonyokba, behatolva a kath. középkor életébe, a nélkül, hogy saját bírálatát fitogtatná, a történelemre bizza a tények megerősítését, bebizonyítását — mindenekfelett az először 1834-ben kinyomatott „Egyháztörténet“ szolgál fényes bizonyoságul annak, hogy Hase ritka tehetsége főleg a történelem iránt való eleven érzékben tünt ki. Vonzódott mindaz iránt, a mi emberileg nagy és szép. Bár lerázta magáról a mult dogmatikai képzeleinek lánczait, a szeretetteljes, méltányló kegyelet a mult iránt soha sem gyöngült kebelében. Előadásában kiterjedt minden kis vonásra, előtte majdnem minden jelentékeny, valamely emléknep, álta-

lában valamely ereklje sohasem kerülé ki figyelmét; mi miatt nem egyszer a történeti összefüvés csak nagy nehezen vehető ki. Igaz, hogy ilyenformán nagy történeti szabásu művet nem alkothatott; de maradandó hatásu példát mutatott annak mívelését illetőleg. Az úttörő működése nagyban elősegíti a követőkét.

Hálátlanság volna, meg nem emlékezni végül szelleme általánosságaról, világi míveltségéről, melyek Hasenak kiváló tulajdonait képezék. Nála a kereszténység emberi lett; előtte igaz míveltség és kereszténység teljesen elválaszthatlanok. Ily tulajdonok és ily eszmék közreműködésével törekedett ő arra, hogy a történeti alapon nyugvó kereszténység és a felvilágosult kor haladása között mindinkább növekvő ellentéteket kiegyenlítse. Munkája nem maradt siker nélkül; hisz ő az egyházhoz szeretete és szive teljes melegével, egész odaadással ragaszkodott.

1883-ban mondott le már terhessé váló hivataláról, de azért csendes nyugalmban sem szünt meg munkálkodni fennebb jelzett időben bekövetkezett haláláig.

A KONCZ JÁNOS ÉLETTIRATAIRÓL.

Válaszul Derzsi József urnak e folyóirat mult évi utolsó számában közölt észrevételeire.

Derzsi József úr Koncz János, boldogemlékü jóltevőnk élettiratát közölte volt. (Ker. Magy, VIII. köt. 249. stb. lapján). Sok évvel később azon szép élet megkerithető adatait magam is tanulmányoztam. Azok alapján megirtam én is a nagynevű jóltevő élettirajzát és közreadtam e folyóiratban (az 1888-iki 4. füzetben). Abban véleményét mondtam elődöm dolgozatára nézve is. Ezen véleményem ellen egy évvel később az első élettirajz írója észrevételeket közölt, még pedig olyanokat, a milyeneket szó nélkül még sem hagyhatok, noha a vitaközös nekem sem kenyerem.

Az „Észrevételek“ írója elmondja először művéről való véleményemet, azután, hogy minő alkalommal és hogy főképen miféle forrás után írta volt az élettirajzot. Mind szép és jó dolog. Részemről, mint reméli is, abban a tekintetben sem teszek épen semmi kifogást, hogy a czáfoló-írás alapjául egy meghalt embernek (Koncz Lajos nyug. kir. táblai ítélőmesternek) egy elveszett levele szolgál. Mindössze is részt veszek azon való sajnálkozásában, hogy a levél elveszett, írója pedig elhalt és hogy én nem akkor találtam irni az élettirajzot, mikor legalább egyik még életben volt.

Az „Észrevételek“ ezután való részének czélja azon állításom lerontása, hogy Konczot első élettirója ingatagnak tüntette föl. Ezt czáfolni igyekezve, ma is élő és nem élő férfiak példáját hozza fel, a kik vagy más téren lettek kiválók, mint a mihez először kezdetek, vagy több téren lettek ilyenek. A végén így üt rám: „Ön az ilyeneket nem akarja fölfogni. Ön előtt az efféle nem egyéb, mint ingatagság és határozatlan jellem.“

Kérem alázatosan, én egy fél szóval sem mondtam vagy tüntettem föl úgy, mintha azt, a ki több élettirállyal próbál, a mig egyen kiváló lesz, ingatagnak tartanám. Ott, az élettiratban, a 226. lapon, Konczról szólva, igenis kifejeztem az ellenkezőjét, a mikor ezt irtam: „... azért volt annyi helyen (még több helyt is megfordulhatott), azért kezdett annyifélebe, mert hányta a sors a zavaros világban, próbálkozott, kereste a szerencsét. Így az ingatagság, határozatlanság hibáját sem fogjuk reá, sőt az azelőtt is azután is élettéből látszó lelki erő tűnik ki a férfikor kezdetén lévő Konczból, a mennyiben, ha hányta is sorsa most ide, majd amoda, nem ijedett meg az élettől, elég életrevaló volt arra, hogy ha itt nem sikerült. amott próbáljon magának szerencsét.“ Szórol-szóra ezt irtam.